

שובו של מערך המילואים

יועז הנדל

שירות המילואים נתפס בעבר כאחד מסממני הישראליות, חלק מהאתוס הלאומי וחובה אזרחית לטוב ולרע. המשק הישראלי כולו לבש מדים בעת חירום, והעמיד בראש סדר העדיפויות את ביטחון המדינה על פני הרווחה האישית. צה"ל היה צבא העם, ומודל המילואים שגובש בשנות החמישים של המאה העשרים היה הביטוי החזק ביותר לכך.¹ פועלים, שוחרים, ומנהלים בכירים. מצאו את עצמם עוזבים את משפחותיהם ואת פרנסתם לזמן קצוב בכל שנה וממלאים את חובתם למדינה. השירות היה נורמה רווחת, ומערכת הביטחון מצדה ראתה בצבא המילואים "עתודה אנושית אסטרטגית" אשר תהיה מסוגלת להתייצב במהירות ולהכריע מלחמה, או כמו שניסח זאת דוד בן-גוריון: "ביטחוננו בנוי קודם כול ובעיקר על מערך המילואים". במילים אחרות, אחד מתפקידיו הלא רשמיים של הצבא הסדיר היה להכשיר, לאמן, לתרגל ובעיקר "לייצר" במשך זמן מוגבל אנשי מילואים.

מבוא

בעשורים הראשונים לקיומה של מדינת ישראל זכו אנשי המילואים ל"רוח גבית" מהחברה הישראלית, מעסיקים נאלצו להשלים עם היעדרות עובדיהם, אוניברסיטאות קיבלו בהבנה את חיסורי הסטודנטים המשרתים במילואים ולובשי מדים זמניים היו למראה שגרתי ברחוב הישראלי. סביב המילואימניק הישראלי התפתח אפילו פולקלור² חיובי מלא הומור, עידוד וביקורת עצמית.

אלא שהמציאות הזאת השתנתה, ומלחמת לבנון השנייה היא צוהר לקצהו של תהליך. בשני העשורים האחרונים עברו צה"ל ומערך המילואים תהליך משמעותי – מצבא העם אשר שירות המילואים בו הוא חובה, נהיה מערך המילואים צבא קטן ומצומצם, התנדבותי למחצה. הרוצה לשרת יבוא וימלא את חובתו, והרוצה להשתחרר ייפלט במחיר נמוך. המשרתים במילואים נאלצים להתמודד מול חברה חומרית והדוניסטית אשר מקשה על השילוב

בין שירות לפרנסה. דגל נשיאת נטל המילואים נהיה דגל התמימות ולעתים אף מכשול תעסוקה. כמה גורמים הביאו לשינוי הדרמטי הזה, חלקם קשורים "למודרניזציה" של עולם המושגים בחברה הישראלית וחלקם – להתפתחויות במחשבה הצבאית המערבית.

מטרת מאמר זה היא להצביע על אותם תהליכים אשר התרחשו בתוך צה"ל, משנת 2000 עד ערב מלחמת לבנון השנייה ולציין את השינויים המשמעותיים אשר התרחשו – ועודם מתרחשים – במערך המילואים, בתוך צה"ל, מיום סיומה של המלחמה.

חשוב להדגיש כי נושא המילואים על השפעותיו החברתיות-לאומיות, ועל כלל מכלוליו ומרכיביו, איננו יכול להיבחן במאמר בודד. די להזכיר כי ישנם היבטים היסטוריים הקשורים להפעלת מערך המילואים ולחלוקת הנטל בעבר, היבטים כלכליים הקשורים לחלוקת התקציב מחוץ למערכת הביטחון

יועז הנדל, חוקר חבר, תכנית ניובאזר, המכון למחקרי ביטחון לאומי

**המגויסים הגיעו
לשדה הקרב
לאחר תקופה
ארוכה שלא
התאמנו בה,
ללא ציוד מתאים
ועם היכרות
מועטה בלבד
של המשימות
והיכולות**

התמקדות במקצועות חיוניים בצבא הסדיר ונטישת יכולות המסה של המאמץ המתמרח. אנשי המילואים לא היו חיוניים עוד כעתודה אסטרטגית, והיחס אליהם היה בהתאם לכך. צה"ל, עם חרב קיצוצים לצווארו, בחר שלא לאפשר לכוחות הסדיר להתאמן, ובלבד שלא יזומו אנשי מילואים לשרות. חטיבות שריון במילואים (טנקי מג"ח) פורקו ופוזרו כמטרות דמה במטווחים, מילואימניקים רבים השתחררו והכשירות הכללית הוזנחה.

משנת 1990 עד שנת 2004 צומצמו ימי המילואים בשבעים וחמישה אחוזים – מעשרה מיליון ימי מילואים בשנה לשני מיליון וחצי בשנת 2004, משימות ביטחון שוטף הועברו ליחידות סדירות, וכאמור, ימי אימונים הופסקו כמעט לחלוטין.⁵ לבסוף בשנת 2005 אושר בקריאה ראשונה בכנסת חוק המילואים החדש, אשר הגביל את מספר ימי השירות בשנה ל-14 ואף הקדים את גיל השחרור מהמילואים לארבעים.⁶ שנת 2002 הייתה היוצא מן הכלל שאיננו מעיד על הכלל. השימוש הנוח בכוחות המילואים במסגרת מבצע חומת מגן (אפריל 2002) הביא לקפיצה חריגה בגרף התשומות שהושקעו בהכשרות באותה השנה ולשינוי נקודתי בתודעה. המחיר של אותה השקעה לא מתוכננת במבצע והשלכותיו (למרות הצלחתו הברורה) היה החלטה

ובתוך צה"ל עצמו, והיבטים חברתיים הקשורים לחלוקת הנטל ותגמול אנשי המילואים. כל אלה לא יידונו במאמר זה מפאת קוצר היריעה.

מילואים לא מלאים

קיים קשר שאי-אפשר לנתקו בין תהליכי החשיבה בצה"ל בשנים האחרונות ובין השינויים שנערכו בנוגע לעתודת המילואים. את ניצני התהליך אפשר למצוא עם נסיגת צה"ל מלבנון אל עבר רצועת הביטחון. יצחק רבין, שר הביטחון אז, קיבל החלטה משמעותית על קיצוץ בימי המילואים לטובת התעצמות טכנולוגית, מתוך מחשבה שהסיכויים למלחמה גדולה קטנו מאוד.³

בשנים שלאחר מכן היו הניצנים הללו למדיניות מוצהרת, צה"ל שינה את פניו תוך כדי הגדרת חזונו בכותרת "צבא קטן וחכם יותר".⁴ האתגרים הביטחוניים שניצבו מול ישראל, התפתחות העימות המוגבל מול הפלסטינים ולבסוף הקיצוץ בתקציב הצבא, הביאו למהפך בתפיסה.

משנות האלפיים אימץ צה"ל את תפיסת המב"מ – מערכה באש מנגד, מרכז הכובד עבר למאמץ האש ופעילות בחתימה נמוכה (יחידות קטנות), בהתאם לאתגרים שניצבו מול צה"ל באזורי יהודה, שומרון ועזה באותן השנים. בפועל הייתה משמעות הדבר

בשנת 2003 על הפסקה כוללת של אימוני אנשי המילואים.⁷ ככלל, המגמה בצה"ל עד מלחמת לבנון השנייה הייתה צמצום והקטנה של סדר הכוחות הלוחם והתומך בד בבד עם בחינה מתמשכת של הורדה בגיל הפטור מהמילואים.⁸

כדי שלא לאבד את כוח האדם כליל הוחלט בצה"ל שלמרות השימוש הדליל באנשי המילואים, ייספרו מרביתם ככוח עתודה, ובבוא העת – אם תזדקק מדינת ישראל לכוחות המילואים שלה – יהיה אפשר לגייס את האנשים, לצייד אותם בציוד שהמתין במחסני החירום, לאמן אותם בזמן קצר ולשלוח אותם לשדה הקרב.⁹

ב-12 ביולי 2006 פרצה מלחמת לבנון השנייה, ושבעים לאחר מכן הוחלט על גיוס שלוש אוגדות מילואים. המגויסים הגיעו לשדה הקרב לאחר תקופה ארוכה שלא התאמנו בה, ללא ציוד מתאים ועם היכרות מועטה בלבד של המשימות והיכולות.

השינויים

עם סיום המלחמה נשמעו גלי הביקורת, שהגיעו גם מאנשי מילואים אשר נלחמו בלבנון וחוו את תוצאות ההזנחה. צה"ל – בפיקודו של דן חלוץ הרמטכ"ל – השכיל להרים את הכפפה ולבצע בדק בית פנימי ויסודי, גם בלי מסקנותיה הסופיות של הוועדה הממלכתית לחקר מלחמת לבנון השנייה – ועדת וינוגרד. את מסקנות ועדות החקירה הפנימיות אימץ מחליפו של חלוץ, הרמטכ"ל אשכנזי, ואת יישומן במישור התוך-צבאי אפשר לראות בשינוי הדרסטי שחל בשנה האחרונה בנוגע לכוחות המילואים:

א. אימון והכשרה

כוחות המילואים, בעיקר אנשי המאמץ המתמרן (השריון והתותחנים), נותקו במשך שנים רבות מתחומי הלחימה שלהם. הפעילות המבצעית בשטחים דרשה יכולות מסוימות בלבד. כך למשל ביצעו אנשי השריון מעצרים במקום לתרגל תמרון בטנקים, ואנשי החי"ר התרכזו במחסומים ולוחמת

שטח בנוי בצוותי לחימה מצומצמים במקום לתרגל צורות קרב קלאסיות כמו התקדמות וכיבוש במסגרות לחימה גדודיות וחטיבתיות.

מכיוון "שהמלחמה הבאה" לא הייתה אמורה לכלול שימוש מסיבי באנשי מילואים ומכיוון "שתמיד" יהיה אפשר לאמן את אנשי המילואים, אם תפרוץ מלחמה משמעותית, נעלמו הכשרות המילואים מתכניות ההכשרה הרב-שנתיות של

צה"ל. ההכשרות היחידות שבוצעו היו אימונים לפני תעסוקה (אל"ת), שכאמור לא נגעו בתחומי הלחימה הקלאסיים.

לאחר המלחמה, לקראת סוף שנת 2006, בנה צה"ל

תכנית הכשרות מסודרת לכלל כוחות המילואים. לאחר שנות יובש ארוכות החלו כוחות המילואים בדגש על כוחות השריון לבצע תרגולים באש חיה. בשנת 2007 ביצעו מרבית חטיבות היבשה תרגילים מלאים, ובכללם השלמה של פערי נהלים ועקרונות לחימה.

צה"ל נמצא בעיצומו של תהליך הקמה ואימון של כלל הכוחות הלוחמים והתומכים בלחימה, וחשוב מכך קיימת היום בקרה חיצונית, אזרחית ומדינית על שמירת כוונות המילואים.

ב. ציוד ואמצעים

בזמן מלחמת לבנון השנייה נאלצו אנשי המילואים להילחם עם ציוד לחימה חסר. מחסני החירום, אשר היו אמורים להכיל את הציוד הנדרש, לא תוחזקו כראוי, והציוד שהיה בהם היה מיושן ובחלקו לא תואם ליחידה הלוחמת. משקיף מהצד היה יכול להבחין במלחמת לבנון השנייה בשני צבאות: הראשון – הצבא הסדיר, מצויד וממוגן היטב, והשני – צבא מילואים דל תקציב חסר הציוד ואמצעי המיגון.

בשנת 2007 החל צה"ל ליישם את תכנית "אשד הנחלים", אבזור חיילי המילואים בציוד לחימה מלא,

**לאחר שנות יובש ארוכות החלו
כוחות המילואים בדגש על כוחות
השריון לבצע תרגולים באש חיה.
בשנת 2007 ביצעו מרבית חטיבות
היבשה תרגילים מלאים**

סיכום

מלחמת לבנון השנייה הביאה לבחינה מחודשת של חשיבות כוחות המילואים במדינת ישראל. הנחת האין בררה הישנה – כי יהיה אפשר להחזיק בכוח אדם לוחם ללא תחזוקה שוטפת שלו בימים שבשגרה ולהפעיל אותו כראוי בעת הצורך בעזרת ריענון קצר – התבדתה במלחמה.

בעקבות מסקנותיהן של ועדות בדיקה פנימיות וחיצוניות ערך צה"ל שינוי והתאמה בתפיסת ההפעלה שלו. כחלק מכך הוחלט על הגדלת המאמץ המתמך ועל חיזוק מערך המילואים. צה"ל, על פי הגדרת הרמטכ"ל גבי אשכנזי, חזר להאמין במילואים כעומק אסטרטגי ומכריע בשדה הקרב. משמעות הדבר היא החזרת המילואים לכוננות מלאה – הכשרה, ציוד ופיקוד מתאים.

נכון לעכשיו, המגמה הנוכחית מקבלת תמיכה מהדרג המדיני ומדעת הקהל בישראל, אולם מבחן הזמן ילמד אם אכן מדובר בשינוי אסטרטגי. ראוי לציין כי לתהליך זה תהייה גם השפעות עתידיות במישור הלאומי. השקעת המשאבים המחודשת בכוחות המילואים עומדת לחדד ביתר שאת את פערי נשיאת הנטל הקיימים בישראל.¹² אף שחלה עלייה במיצוי הכוח בתוך קבוצה זאת של אנשי המילואים, מרבית אזרחי המדינה עדיין אינם מבצעים שירות פעיל. מלבד כל אלה, חוק המילואים אשר אמור היה לתקן עיוותים היסטוריים ולתגמל את המיעוט שמבצע שירות פעיל עדיין מתעכב במנגנוני הביורוקרטיה, בעיקר בשל עלותו הכספית. החזרתו הסופית של "גלגל המילואים" למכונה הצבאית תלויה בעיקר ביחסן העתידי של ממשלת ישראל, של החברה ושל המשק לאידאליסטים שמאפשרים להם את הצמיחה הכלכלית.

הערות

1 א' היימן, "מעריך המילואים, צה"ל והחברה הישראלית, עבר הווה ועתיד", **מערכות**, 394 (מאי 2004), עמ' 4-12.

תיקון העוול שנוצר כלפי חיילי המילואים אשר נלחמו ואמורים להילחם כתף אל כתף עם חיילי הסדיר.

מעגל הלחימה הראשון מול איום הצפון כבר אובזר במלואו, ועד סיום שנת 2010 אמורות

כל היחידות הלוחמות

במילואים לקבל ציוד חדש,

אשר יאופסן במחסני חירום.

עלות התכנית הרב-שנתית

היא שני מיליארד שקל.¹⁰

על פי הנחיית הרמטכ"ל

גבי אשכנזי, יבקר כל

חייל מילואים אחת לשנה

במחסני החירום של יחידתו ויוודא כי הציוד אכן תואם ומוכן.

צה"ל, על פי הגדרת הרמטכ"ל גבי אשכנזי, חזר להאמין במילואים כעומק אסטרטגי ומכריע בשדה הקרב. משמעות הדבר היא החזרת המילואים לכוננות מלאה – הכשרה, ציוד ופיקוד מתאים

ג. פיקוד ושליטה

כמו בצבא הסדיר, גם הכשרות הפיקוד במילואים הוזנחו בשנים האחרונות, אלא שלהבדיל מהצבא הסדיר, אשר עסק בפעילות מבצעית מאתגרת רציפה, בחלק מכוחות המילואים "טרומ המלחמה" נוצר מצב אבסורדי – מפקדים הכירו את חייליהם רק דרך רשומות הנייר. על פי דו"ח מבקר המדינה אשר פורסם בחודש נובמבר 2007, שלושים ותשעה אחוזים ממפקדי הפלוגות לא ביצעו כל הכשרה, מלבד זאת, חלק גדול ממפקדי הגדודים במילואים, משנת 2001 עד 2007, לא השתתפו בהשתלמויות מקצועיות, ושימשו בתפקידים פחות מ-24 חודשים. "פרק זמן מזערי למילוי תפקיד זה", על פי מבקר המדינה.¹¹ למרות הקושי הרב להכשיר אנשי מילואים למשימות הפיקוד, ביצע צה"ל בשנת 2007 רצף הכשרות בדרגי מפקדי הפלוגות ומפקדי הגדודים. מפקדים מכהנים וכאלה המיועדים לתפקידי פיקוד זומנו לבית הספר לפיקוד למשך חודשיים עד שלושה חודשים. צה"ל שילב את המתרגלים בהכנות שביצע ברמת הגולן, מלבד תרגולי השגרה של כלל כוחות המילואים שבפיקודם.

- 2 סרטו של אסי דיין "גבעת חלפון אינה עונה", בכתובם של חברי הגשש החיוור, הוא דוגמה לנקודת המבט הישראלית על אנשי המילואים. ערבוביה של חיים אזרחיים, עם שירות צבאי, אידאולוגיה התנדבותית מול השתמטות.
- 3 ראו: ע' שלח וי' לימור, **שבויים בלבנון**, ידיעות אחרונות, תל-אביב: 2007, 324-317. (להלן: שלח ולימור)
- 4 ס' א' כהן, "תמורות במערך המילואים", **מערכות**, 394 (מאי 2004), עמ' 27-22.
- 5 סא"ל א' קוליצקי, "מערך המילואים – כיוונים ומגמות", **מערכות**, 394 (מאי 2004), עמ' 40-43.
- 6 ראו: <http://www.ynet.co.il/articles/1,7340,L-3091250,00.html>
<http://prdupl02.ynet.co.il/ForumFiles/11422040.doc>
- 7 אל"מ ע' סגל, "אימוני מערך המילואים", **מערכות**, 394 (מאי 2004), עמ' 50-57.
- 8 ראו לעיל, הערה 6.
- 9 שלח ולימור, עמ' 317-324.
- 10 ראו: ח' גרינברג, "הציוד שודרג", YNET, 16 באוגוסט 2007.
<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3438365,00.html>
- 11 ראו: י' בריינר, "צה"ל לא היה מוכן למלחמת לבנון", וואלה: 19 בנובמבר 2007.
<http://e.walla.co.il/?w=/1/1197548/@/item/printer>
- 12 נכון להיום צה"ל מפעיל פחות ממאה אלף לוחמים במילואים לתקופה משמעותית של שבעה ימים או יותר.